

UDC (УДК) 34.01
DOI 10.32518/2617-4162-2018-1-58-65

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор,
декан факультету № 7 Львівського державного
університету внутрішніх справ
e-mail: zoriana-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,

кандидат юридичних наук
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету № 6 Львівського державного
університету внутрішніх справ
e-mail: roman-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ПРИРОДНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

Анотація. Узагальнено проблемні питання девіантної поведінки як складного соціального та юридико-психологічного феномену. Зазначено, що зниження етичних, моральних критеріїв призводить до формування певних форм соціальних відхилень, які погіршують якість життя, занижують самооцінку, спотворюють критичне ставлення до власної поведінки, що згодом спричиняє стан соціальної дезадаптації особистості, а в окремих випадках – повну її ізоляцію. Як наслідок, нестабільні соціальні процеси стають підґрунтям для проявів девіантної та делінквентної поведінки, в основі яких закладені порушення соціальної адаптації, десоціалізація та ресоціалізація особистості. Розкрито основні теоретико-методологічні підходи щодо дослідження проблем девіантної поведінки людини. Зазначено, що девіантна поведінка є найбільш актуальною проблемою сучасності, має свою специфічну природу і розглядається як результат впливу різноманітних цілеспрямованих, організованих і стихійних, неорганізованих впливів на особистість. Продемонстровано деавіантність людини як одну із форм розвитку складноорганізованих систем, зроблено детальний аналіз девіантної поведінки як форми соціального відхилення через розкриття сутності людини та причин її девіантності.

Ключові слова: система детермінант, делінквентна поведінка, системний аналіз, емоційний стан, фактори соціалізації, правопорушення, агресивність.

Kisil Zoriana,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Dean of the Faculty № 7 Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: zoriana-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,

Candidate of Legal Sciences
Docent of the Department of Administrative-Legal Disciplines
of the Faculty № 6 Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: roman-kisil@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

NATURAL AND SOCIAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF PERSON'S DEVIANT BEHAVIOR

Abstract. The article is devoted to generalization of issues relevant with deviant behavior as a complex social and legal-psychological phenomenon. It is stated that the reduction of ethical, moral criteria in general lead to the formation of certain forms of social deviations that reduce the total quality of persons life, destructively

affects the persons social identification, creates the critical type of attitude towards their own behavior, causes the state of social disadaptation or even complete isolation of a person from social sphere. As a result unstable social processes are the basis for deviant and delinquent behavior emergence, based on violations of social adaptation procedures, causing desocialization of the individual. The main theoretical and methodological approaches concerning the process of problem's of human deviant behavior research are revealed. It is noted that the deviant behavior is the most actual problem of the present society and has its own specific nature, identified by scientists as the result of the influence of various factors (organized and spontaneous by their nature) other social affects on the person. The deviant behavior of a person is described as the one of the forms of development of complex social phenomenon. Also the detailed analysis of deviant behavior as a form of social deviation through the representation of the essence of a person itself as well as the consolidation of various causes of deviant behavior of the person was made. As the conclusion various proposals to the current state of social-legal prevention of deviant behavior in Ukrainian law-enforcement system has been outlined. Actual problems of doctrinal and practical prisms of deviation as the social-legal phenomenon were indicated through the needs of stabilization of society and state in basic realms of their functioning. Also the differentiation of deformation of state officers and deviation of general social subjects of law has been mad with the main statement of their uniqueness and the necessity of following scientific researches in this realm was underlined.

Key words: system determinants, delinquent behavior, system analysis, emotional state, factors of socialization, law-offense, aggressive behavior.

Вступ

Трансформаційні процеси у суспільному житті України, спричинені перманентним перебігом соціально-політичних, економічних кризових явищ актуалізують потребу у дослідженні девіантної поведінки особистості. Якість життя, безпека громадян, ризики щодо дітей та їх майбутнього природно пов'язані з поширенням девіантних явищ у соціумі. Суспільство не може стояти осторонь цього явища, певна реакція завжди супроводжувала девіантну поведінку шляхом реалізації превентивного механізму, покликаною блокувати асоціальні форми людської життєдіяльності. Але й суспільна реакція на прояви девіації зазнала певної історичної еволюції, особливо протягом останніх десятиліть.

Розкриттю досліджуваної проблеми слугували наукові доробки відомих зарубіжних та вітчизняних учених, як: Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уілсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уіткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен, В. Парето, Т. Кун, М. Бобнєва, С. Даштаміров, А. Ручка, В. Ядов та інші. Для розмежування виявів існування сутності девіантної поведінки велике значення мають праці Д. Фаррінгтона, Д. Веста, Ф. Патакі, Р. Мертона, Г. Беккера, Е. Лемерта, І. Гоффмана, Р. Дженкінса, Дж. Ніссена, Л. Робінса, У. Шелдона, В. Кудрявцева, В. Пирожкова, Л. Вассермана, Т. Гарасиміва, І. Горькової, Є. Роміциної, С. Кулакова, В. Плахова, С. Белічевої, Ю. Василькової, Л. Зюбіна, В. Степанова, А. Александрова, А. Личко, В. Корольова, І. Невського, Г. Сафіної та ін.

Попри значний обсяг наукових досліджень, присвячених сутності девіантної пове-

дінки, дослідження проблем її виникнення та реалізації вкрай важливе для сучасного українського суспільства.

Мета статті – розгляд домінуючих проблем формування девіантної поведінки особистості.

1. Загальні аспекти девіації у системі соціальних відносин

Людина як соціальна істота й особистість починає формуватися від дня народження. Найбільш інтенсивно підвалини особистості закладаються в дитинстві, а загальна її «конструкція» вибудовується у підлітково-юнацькому віці. У процесі соціалізації особистість різною мірою, але неминуче проходить через життєві кризи, накопичення протиріч, можливо – через затримки розвитку і навіть зриви, болісні, спотворені форми самоствердження та визнання оточенням. Не обов'язковим, але реально ймовірним наслідком цього є виникнення несприятливих психологічних новоутворень (деформацій), що формуються у таких рисах та властивостях особистості, як жорстокість, цинізм, брутальність, нігілізм, зухвалість тощо.

Основна ідея соціалізації – забезпечення включення індивіда в суспільство, його становлення і розвиток як особистості через засвоєння соціального досвіду, перетворення його в особистісні структури, активна репродукція системи соціальних відносин. Засвоєння і примноження соціального досвіду як двоєдиного процесу соціалізації може по-різному бути представленим в особистості і залежить від множини обставин. По-перше, соціалізація бере до уваги процеси стихійного формування особистості, які часто є більш результативними, ніж формування в інституціоналізованих структурах. У цьому контексті стихійно сфор-

мована особистість переважно є деформованою особистістю з позиції виховання і адекватною з точки зору неофіційної, але реально існуючої в середовищі групи («інше життя» засуджених у місцях позбавлення волі, дідівщина в армії, мафіозні структури і та ін.). По-друге, соціалізація наділяє певним статусом суб'єкта розвитку не тільки особистість, а й оточення. Відбувається перетворення як особистості, так і середовища, примножується як особистісний, так і соціальний досвід. У випадку, коли в особистості закріпилися і домінують негативні утворення, вони починають накладатися на дійсність. Особистість «примножує» досвід шляхом репродукції своєї деформованої сутності в інших людях, які складають її найближче соціальне (професійне, побутове і т. ін.) оточення. Така репродукція, яка здійснюється через конкретну спільну діяльність, повсякденні ситуації спілкування, може відбуватися шляхом розширення кола осіб і поглиблення процесу репрезентації в інших людях. Отже, деформація особистості неминуче проявляється в її поведінці.

Таким чином, під час соціалізації людина засвоює норми і цінності соціального середовища і відтворює їх, входить у це середовище. Цей об'єктивний процес засвоєння соціальних функцій, ролей, норм, обов'язків і набуття навиків соціально значущої поведінки відбувається на раціонально усвідомленому й емоційному рівнях шляхом формування індивідуального і засвоєння соціального досвіду. Він супроводжується взаємним впливом навколишнього середовища на особистість і в зворотному порядку – особистості на середовище та інших учасників суспільних відносин. Здійснення правопорушення чи злочину є яскравим свідченням негативного впливу соціалізації на особистість, наявністю дефектів у взаємодії зі середовищем. Така неузгодженість у соціалізації проявляється іноді в незначних за своєю соціальною значущістю проступках і антисуспільних діях. Але залишення таких діянь без корегування соціальним середовищем призводить до подальшого відсторонення особистості й формування в неї суб'єктивної готовності вдаватися в критичних ситуаціях до засвоєного нею протиправного варіанту поведінки. Цікавою є думка Ф. Г. Бурчака про те, що «...чим вужчі зв'язки особи з оточуючим світом, тим більше обмежена її предметна діяльність, тим слабше буде діяти соціалізуючий механізм, і тим більш однобокою буде особистість» (Ф. Г. Бурчак, 2007).

Дефекти правосвідомості і моральності особи – сприятливе підґрунтя для формування поведінки, що виходить за межі певної норма-

тивної системи, суперечить існуючим нормам та виникненню соціальних відхилень. Соціальним середовищем така поведінка оцінюється як незвична, відхильна (девіантна).

Загалом соціальну норму і соціальні відхилення можна вважати двома полюсами однієї і тієї ж осі – «соціально значуща поведінка». Як і соціальні норми, соціальні відхилення різноманітні, причому розмаїтість відхилень перевищує розмаїтість норм: норма типова, а відхилення завжди індивідуалізоване (немає двох однакових злочинів, аморальний вчинок однієї людини не схожий на вчинок іншої).

Характерними рисами соціальних відхилень є: наявність спільних причин – об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку; однакова спрямованість відхилень, що зустрічаються в подібних групах (прошарках) населення за приблизно однакових умов; повторюваність і усталеність зазначених явищ у часовому і територіальному розрізах; наявність невідповідності між вимогами єдиної для всіх громадян нормативної системи та індивідуальними потребами особистості.

2. Соціальні відхилення як предмет наукового інтересу

Соціальні відхилення в історичному аспекті виступають як явища мінливі і відносні, тому їх соціальна оцінка має бути історичною і суто конкретною. Те, що раніше розцінювалося як норма, через зміни способу життя може набути характеру відхилення і, навпаки, відхилення може стати нормою. Отже, соціальні відхилення – такі порушення соціальних норм, що характеризуються масовістю, усталеністю і поширеністю за подібних соціальних умов. Поведінка, що відхиляється від вимог соціальних норм (девіантна), – це система вчинків особистості, що виходять за загальноприйняте уявлення про нормальну (нормативну) поведінку у певній сфері суспільних відносин.

На індивідуальному рівні соціальні відхилення проявляються як поведінка, система вчинків конкретної особистості, що не співпадає (різниться) з межами певної нормативної системи. Вона є наслідком викривленого процесу соціалізації і перебудови ієрархії мотивів у напрямі її спрощення та, з часом, домінування одного з них, внаслідок чого він набуває для особи надзвичайного значення. Найчастіше в працях англійських та американських учених стосовно особистості, яка порушує норми і правила поведінки, вживається термін «delinquent», що в перекладі з англійської означає: винний, правопорушник, злочинець, а термін «delinquency» означає, відповідно, і проступок, і правопорушення, і навіть злочин, тобто будь-які види відхилень у поведінці. Натомість

мість для відхилень, які не мають яскраво вираженого антисоціального характеру, вживається термін «deviant» – девіація, тобто девіантність є відхиленням від норми, що не сягає рівня протиправності (Крайг Г., 2001; Glueck S., 1950; Hill J. P., 1980; Koch R. 1985; Ківенко Н. В., 2002).

Вперше цей термін використав американський соціолог А. Коен, який зазначав: «девіантна поведінка – така, що йде врозрід з інституціоналізованими очікуваннями, тобто з такими, що поділяються і визнаються законними всередині соціальної системи» (А. Коен, 1972). Слід зазначити, що традиції вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, формувалися в основному в соціологічних школах. Дослідження соціологів кінця XIX – початку XX століть Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та інших встановили зв'язок між девіантною поведінкою і соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції), проведений Ж. Кетле та Е. Дюркгеймом, показав, що кількість аномалій неминуче зростало в періоди воєн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «вродженого» злочинця і свідчило про соціальну природу цього явища (Ж. Кетле, Е. Дюркгейм, 1994).

Для його означення Е. Дюркгейм ввів поняття аномії як стану послаблення нормативної системи суспільства, що спричиняється різними змінами (Е. Дюркгейм, 1995). Цей термін істотно модифікував Р. Мертон: На його думку, аномія є результатом конфлікту чи неузгодженості між «культурою» і «соціальною структурою», нормальними, законними засобами і спонуканнями до пошуку нових (незаконних) засобів задоволення потреб. Р. Мертон виділяє п'ять шляхів «анемічного пристосування» як реакції на анемічну напругу за різних форм адаптації: конформність, інновація, ритуалізм, ретритизм і бунт (Р. Мертон, 1992).

Конформізм (відповідність) вважають єдиним типом недевіантної поведінки. Інновація припускає згоду зі схвалюваними даною культурою цілями при використанні соціально не схвалюваних засобів їх досягнення (наприклад, шантаж, рекет); ритуалізм заперечує цілі даної культури, але згоден використовувати соціально схвалювані засоби; ретритизм (відступ) спостерігається у випадку, коли людина одночасно відкидає і цілі, і соціально схвалювані засоби їх досягнення (наприклад, безхатьки, наркомані). І, нарешті, бунт – прагнення замінити старі цілі і засоби новими.

Типи девіацій, за Р. Мертоном, виникають із комбінації двох перемінних – мета і засобів її досягнення, при цьому рольова поведінка може варіюватися. Анемічна теорія не пояснює, якими повинні бути умови, щоби з'явилася та чи інша форма адаптації; її основна заслуга полягає в обґрунтуванні положення про те, що емпірично встановлені норми девіантної поведінки тісно пов'язані з положенням девіантної особистості в рамках соціальної структури суспільства. Т. Парсонс розширив типологію анемічних пристосувань Р. Мертона і сформулював вісім типів девіантної поведінки. Він пояснює виникнення девіантних мотивацій недосягненням очікувань (Т. Parsons, 1996).

У рамках соціологічного підходу можна виділити інтеракціоністський напрям (Ф. Танненбаум, І. Гоффман, Е. Лемерт, Г. Беккер) і структурний аналіз. Нас більше цікавить перший підхід, адже його основним положенням є теза, що девіантність – не іманентна властивість соціальної поведінки, а лише наслідок оцінки (стигмації, «таврування») її як девіантної. Отже, девіація зумовлена здатністю впливових груп суспільства нав'язувати певні стандарти. Аналіз причин девіантної поведінки у даному випадку спрямований на вивчення явищ і чинників, що визначають чи впливають на приписування статусу девіанта окремим особам.

Структурний аналіз пропонує два пояснення причин девіації:

– культурологічний, коли причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури (етнічними, релігійними, політичними тощо) і панівної культури (С. Селін, О. Турк та ін.);

– конфліктологічний (К. Маркс, Р. Квінн, І. Тейлор та ін.), де девіація є наслідком соціально-економічних протиріч.

Російська соціологічна школа пояснює девіантну поведінку двома причинами: а) розбіжністю вимог норми з вимогами життя, з одного боку; б) невідповідністю вимог життя інтересам певної особистості – з іншого. У ширшому розумінні тут можна говорити про протиріччя між стабільністю і мобільністю суспільства як системи. Суспільство, з одного боку, орієнтує індивіда на конформну поведінку, що є умовою соціальної стабільності, а з іншого – об'єктивно вимагає від нього ініціативності, тобто виходу за рамки загальноприйнятих стандартів. Тому соціалізація особистості завжди містить у собі елементи як конформізму, так і нонконформізму.

Щоб знайти адекватні підходи до сучасної постановки проблеми девіантності, корисно проаналізувати також досвід західних традицій, орієнтованих на теорії соціокультурної динаміки і соціальної стратифіка-

ції (П. Сорокін); теорію соціальних детермінант колективної поведінки (Дж. Смелзер); концепцію необхідності девіантів для суспільства (Е. Еріксон); теорію деструктивності соціального конфлікту як однієї з форм девіантної поведінки (Д. Кретч, Р. Кратчфілд); теорію фрустрації (Дж. Долард, Л. Беркович); теорію диференційованого зв'язку (Е. Сазерленд), центральною тезою якої є те, що особистість засуджується тільки тоді, коли установка, що сприяє порушенню закону, переважає над установкою негативної оцінки подібних дій.

Аналіз наукових джерел засвідчує наявність інших напрямків пояснення джерел і причин девіантної поведінки. Таких теорій також достатньо багато: одні вчені вважають, що люди схильні до певних типів поведінки за своїм біологічним складом, і що «кримінальний тип», зокрема, є результатом деградації на більш ранній стадії еволюції (Ч. Ломброзо); інші пов'язують девіантну поведінку з особливостями будови тіла (Е. Кречмер, Х. Шелдон), аномаліями статевих хромосом (П. Джекобе, Й. Ланге, У. Прайс); треті обґрунтовують психологічне пояснення девіації «розумовими дефектами», «дегенеративністю», «слабоумством», запрограмованістю відхилення (Т. Херші, М. Вольфганг). Культурологічне пояснення девіації базується на визнанні «конфлікту між нормами культури» (Селлін, Міллер); етогенетичне – детермінованістю функціонуючих у даній культурі (окремих субкультур) правил, аналогічних граматичним («соціальна граматики» Р. Харре).

Якщо соціологічні теорії пояснюють девіантну поведінку впливом зовнішніх (об'єктивних) чинників, то психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки, базуючись на соціологічних, спрямовують зусилля на визначення суб'єктивних чинників (Кудрявцев В. Н., 1984). Як і в першому випадку, однакості тут немає, що цілком зрозуміло з огляду на надзвичайну складність самого феномена «особистість». Але узагальнення накопиченого у цьому напрямку досвіду, на нашу думку, є необхідним для розуміння витоків девіантної поведінки працівників.

Основним джерелом відхилення у психоаналізі звичайно вважається постійний конфлікт між несвідомими потягами («Id») і соціальними обмеженнями природної активності дитини («Ego» і «Super-Ego»). Нормальний розвиток особистості визначається при цьому наявністю оптимальних захисних механізмів, що врівноважують сфери свідомого і несвідомого; у іншому випадку,

зокрема, при невротичному захисті, формування особистості набуває аномального характеру. Неофрейдисти, відмовившись від уявлень про виключно сексуальну етіологію девіацій, пояснюють їх дефіцитом емоційного контакту, теплого спілкування з матір'ю в перші роки життя, відсутністю почуття безпеки і довіри (К. Хорні, Д. Боулбі, Г. Салліван, Е. Еріксон та ін.).

За останні два десятиліття в західній психології широкого поширення набув так званий емпіричний підхід до визначення і діагностики відхилення. Його сутність полягає в чисто емпіричній, феноменологічній класифікації, де кожен стійкий симптомокомплекс одержує свою назву (депресія, віктимність тощо). Цей підхід є спробою зблизити психіатрію і психологію, і тому використовує для опису типів відхилення поняття синдрому як деякого стійкого утворення в структурі особистості. Так, наприклад, Д. Халаган і Дж. Кауфман шляхом факторного аналізу опису всіх елементів девіантної поведінки виділяють чотири типи синдромів (аномалій): порушення поведінки; порушення особистості; незрілість; асоціальні тенденції (Д. Халаган, Дж. Кауфман, 2004).

Не можна не зауважити, що у світлі традиційної вітчизняної методології подібні схеми сприймаються досить критично, оскільки розгляд особистості та її аномалій повинен відбуватися через призму соціально обумовлених умов життєдіяльності. Так, той чи інший симптом (наприклад, тривожність, підвищена сенситивність тощо), залежно від свого предметного наповнення і часу прояву може свідчити про прямо протилежні тенденції у формуванні особистості. Більше того, навіть сукупність аномальних симптомів (негативізм, протестні реакції, збудливість, конфліктність) інколи зумовлюється певним етапом розвитку (криза підліткового віку) чи наявністю екстремальних умов для особистості (криза безробітних).

Отже, під девіантністю слід розуміти визначений різновид ненормативної поведінки. «Можливість ненормативної поведінки зумовлена тим, що людська свідомість здатна виходити за межі будь-яких стереотипів і напрацьовувати нові, раніше не існуючі варіанти поведінки» (Кудрявцев В. Н., 1982). В даному випадку йдеться про такий варіант, який негативно, осудливо оцінюється соціальним середовищем. Ненормативна поведінка може мати й інший вид. Так, у рамках стратометричної концепції інтрагрупової активності, висунутої А. В. Петровським, експериментально вивчений феномен наднормативної активності, який має позитивне групове і соціальне значення (А. Петровський, 2007).

3. Феномен девіації у національних реаліях України

Девіантна поведінка у нашому суспільстві поділяється на дві групи:

1. Поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, тобто у людини проявляється явна або прихована психопатологія. Цю групу, по-перше, складають особи з певними межовими аномаліями психіки (астеніки, шизоїди, епілептоїди та ін.); по-друге, до цієї групи відносять осіб з акцентуйованими рисами темпераменту і характеру.

2. Поведінка, що відхиляється від моральних норм людського співжиття і виявляється в різних формах соціальної патології – пияцтві, наркоманії, проституції тощо. Подібний вид девіантної поведінки виражається у формі проступків або правопорушень. Якщо ці відхилення незначні і не завдають великої шкоди суспільним відносинам, то особи, які їх вчинили, піддаються моральному осуду чи покаранням, передбаченим трудовим або адміністративним правом. Правоохоронні органи в особі поліції і судових органів застосовують до девіантів заходи примусового характеру (адміністративний арешт, штраф та інше), а соціальні і медичні служби здійснюють з ними комплекс заходів для соціальної і психологічної адаптації (Кондрашенко В. Т., 1988).

Слід зазначити, що об'єктивна шкода від девіантної поведінки та її оцінка громадянами співпадають далеко не завжди і не повною мірою. Це пов'язано зі суб'єктивністю оцінок і поступовим «розмиванням» меж норми. Як приклад, можна навести теорію «злочинів без жертви» та «компенсуюче значення соціальних відхилень».

Таким чином, девіантна поведінка – результат складної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників. Вона виникає в тих випадках, коли з позицій даного суб'єкта утворилась нерозв'язна суперечність між конкретною життєвою ситуацією і соціальною нормою, що визначає або забороняє певну поведінку. Чим складніша ситуація (реально або в уявленні суб'єкта), тим імовірніший відхід від соціальної норми; при розбіжності об'єктивного значення ситуації та її суб'єктивного змісту людина здебільшого поводить відповідно до останнього.

При поглибленні девіації, а також коли поведінкові розлади починають набувати антигромадського характеру і відображати активну деструктивну спрямованість, що становить загрозу для людей через порушення правових норм, говорять про делінквентну поведінку. Тут делінквентність – одна з форм девіантної поведінки, що спрямована проти інтересів суспільства загалом чи особистих

інтересів громадян. Пропонуємо визначення делінквентності як однієї з форм девіантної поведінки, що спрямована проти інтересів суспільства в цілому чи особистих інтересів громадян і не становить тяжкого злочину.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1) соціальні норми – це механізми соціальної регуляції поведінки, вимоги суспільства до поведінки особистості, що визначають характер і межі припустимих її вчинків. Дія соціальних норм забезпечує впорядкованість суспільних відносин до потреб суспільства у цілому чи домінуючих його груп. Нормативною є поведінка, що відповідає вимогам норми і нею врегульована, причому зв'язок нормативної поведінки з нормою не завжди є прямий і безпосередній, оскільки значна частина нормативної поведінки здійснюється несвідомо, за звичкою, в результаті засвоєння і багаторазового застосування соціальних норм. Найважливішими властивостями соціальної норми є її корисність, обов'язковість і фактична реалізація в поведінці людей. Похідним від «соціальної норми» є поняття «соціальні відхилення»;

2) нормативна поведінка є найбільш поширеним, але не єдиним різновидом людської поведінки. Їй протистоїть ненормативна поведінка, тобто така, що не врегульована нормою або їй суперечить. Остання перешкоджає розвитку суспільства і визначається як соціальна патологія (соціальні відхилення); вона викликає негативну соціальну реакцію і вимагає використання різних засобів соціального контролю. Основні властивості соціальних відхилень (девіацій) – невідповідність між вимогами нормативної системи і потребами особистості; масовість, поширеність і усталеність у часовому і територіальному розрізах за певних соціальних умов;

3) множинність соціальних відхилень потребує певної їх класифікації, за основу якої можна взяти елементи структури правової поведінки (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони). Звідси, за об'єктом девіантна поведінка належить до різних сфер суспільного життя (економіка, суспільно-політична діяльність, культура, побут і т.п.); за суб'єктом – це поведінка окремих громадян, посадових осіб, трудових колективів та неформальних соціальних груп; за об'єктивною стороною девіації вчиняються шляхом дії (бездіяльності), одноразово або такі, що тривають у часі; за суб'єктивною стороною девіантна поведінка характеризується різною мотивацією, цілями, ступенем передбачення і бажання можливих наслідків;

4) пояснення природи девіантної поведінки різняться залежно від концептуальної позиції авторів: соціологічні підходи (Е. Дюрк-

гейм, Р. Мертон, Т. Парсонс та ін.) спрямовані на пошуки її причин у зовнішніх умовах, у наявності конфлікту між нормами субкультури (етнічними, релігійними, політичними тощо) і панівної культури; біологізаторські школи – у вродженій схильності певних людей до певних типів поведінки (Ч. Ломброзо, Е. Кречмер, Х. Шелдон, П. Джекобс та ін.). Психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки базуються на визначенні чинників суб'єктивного характеру, найбільш важливими серед яких є здатність особи до адаптації, цілісність її «Я-концепції», усвідомлення можливостей самореалізації, ефективність засвоєння соціального досвіду;

5) девіантна поведінка є специфічним засобом ігнорування чи активного заперечення існуючих соціальних норм за допомогою демонстрації ціннісного ставлення до них, що може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим (як наслідок дії механізмів психологічного захисту). При цьому девіантні дії виступають водночас як засіб досягнення значимої мети та зменшення психологічної напруженості, а також як самоціль, що задовольняє потребу в самореалізації і самоствердженні.

Висновки

Таким чином, у найбільш широкому смислі девіантна поведінка є певним поведінковим

розладом, що спричиняється віковими, психопатологічними та іншими властивостями особистості чи особливостями її соціалізації. Вона може виявлятися в різних формах соціальної патології – пияцтві, наркоманії, проституції, негативних проступках тощо. При поглибленні девіацій, а також коли поведінкові розлади починають набувати антисуспільного характеру і відображати активну деструктивну спрямованість особистості, що становить погрозу для оточуючих через порушення правових норм, йдеться про делінквентну поведінку. Делінквентна поведінка – проступки і незначні правопорушення, що не досягають тяжкості злочину (криміналу), караного в судовому порядку.

Вважається, що деформація, девіація і правопорушення являють собою не тотожні, а різнопланові феномени. Стосовно особистості вони співвідносяться як спільні, виняткові й конкретні. В такому випадку девіантну поведінку можна розглядати як один із можливих аспектів деформації, а правопорушення – конкретний прояв девіантної поведінки. Слід зазначити, що при всій важливості зовнішнього «суспільного» підходу до аналізу, його основна площа в контексті деформації зміщується в бік внутрішніх, суб'єктивних механізмів відхильної поведінки.

Список використаних джерел

1. Glueck S., Glueck E. *Physique and delinquency*. New York: Harper, 1950.
2. Hill J. P. *Understanding early adolescence: A framework*. Carrboro, NC: Center for Early Adolescence, 1980.
3. Kaufmann A., Hasemer W., Neumann U. *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*. Heidelberg, C. F. Müller, 2004. S. 1–2.
4. Parsons T. *The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects*. *The American Sociologist*. Vol. 27. No 4. 1996. P. 13–23.
5. Бедь В. В. *Юридична психологія*. Вид. 4-те, стереотипне. Львів: Новий світ-2000, 2007. 376 с.
6. Блюм Г. *Психоаналитические теории личности*. Москва: Знание, 1996. 190 с.
7. Бондаренко А. Ф. *Психологическая помощь: теория и практика*. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Независимая фирма «Класс», 2001. 336 с.
8. Дюркгейм Э. *О разделении общественного труда. Метод социологии*. Москва, 1991. 576 с.
9. Дюркгейм Э. *Самоубийство: Социологический этюд* / под ред. В. А. Базарова. Москва: Мысль, 1994. 399 с.
10. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. *Девіантна поведінка: сучасна парадигма*. Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.
11. Кісіль З. Р., Середа В. В. *Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів*. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 848 с.
12. Кондрашенко В. Т. *Девіантне поведіння підлітків: Соціально-психологічні та психіатричні аспекти*. Минск, 1988. 255 с.
13. Костицкий М. В. *Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы*. Киев: Вища школа, 1990. 259 с.
14. Коэн А. *Отклоняющееся поведение и контроль над ним*. *Американская социология: Перспективы, проблемы, методы*. Москва, 1972. С. 123–126.
15. Крайг Г. *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 992 с.
16. Кудрявцев В. Н. *Правовое поведение: норма и патология*. Москва: Наука, 1982. 287 с.

17. Кудрявцев В. Н., Нерсесянц В. С., Кудрявцев Ю. В. Социальные отклонения. Введение в общую теорию. Москва: Юридическая литература, 1984. 320 с.
18. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура. Социс. 1992. № 2. С. 118–121.
19. Петровский А. В. Психология и время. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 448 с.
20. Фрейд З. Психология «Я» и защитные механизмы. Москва: Наука, 1993. 187 с.

References

1. Glueck S., and Glueck E. (1950) *Physique and delinquency*. New York: Harper, 83 p.
2. Hill J. P. (1980) *Understanding early adolescence: A framework*. Carrboro, NC: Center for Early Adolescence, 152 p.
3. Kaufmann A., Hassemer W., Neumann U., (2004) *Introduction to the law philosophy and theory of law*. Heidelberg C. F. Müller, 1–2.
4. Talcott P. (1996) *The Theory of Human Behavior in Its Individual and Social Aspects*. *The American Sociologist*. Vol. 27, 4, 13–23.
5. Bedj V. V. (2007) *Juridichna psuchologia (Legal psychology)*. Red. 4th, stereotyped. Lviv: Noviy svit-2000, 376 p. [in Ukr.]
6. Blum G. (1996) *Psychoanalytichiskie teorii lichnosti (Psychoanalytic personality theory)*. Moskva.: Znanie, 190 p. [in Rus.]
7. Bondarenko A. F. (2001) *Psychologiceskaya pomoshch: teoriya i practica (Psychological help: theory and practice)*. Red. 3rd, correct and add. Moskva: Nezavisimaya firma «Class», 336 p. [in Rus.]
8. Durkheim E. (1991) *O razdelenii obshchestvennogo truda. Metod sociologii (On the division of social labor. Method of sociology)*. Moskva, 576 p. [in Rus.]
9. Durkheim E. (1994) *Samoubijstvo: Sociologicheskii etud (Suicide: Sociological etude)*. Moskva: Mysl', 399 p. [in Rus.]
10. Kivenko N. V., Lanovenko I. I., Melnyk P. V. (2002) *Deviantna povedinka: suchasna paradigm (Deviant behavior: a modern paradigm)*. Irpin': Academy of State Tax Service of Ukraine, 240 p. [in Ukr.]
11. Kisil Z. R., Sereda V. V. (2016) *Juridico-psychologichni zasady zapobigannia profesiyniy deformacii pracivnikiv pravoochornonykh organiv (Legal and psychological principles of prevention of professional deformation of law enforcement officers)*. Lviv: LvDUVS, 848 p. [in Ukr.]
12. Kondrashenko V. T. (1988) *Deviantna povedinka podrostkov: Socialno-psychologicheskie i psychiatricheskie aspect (Deviant behavior of adolescents: Socio-psychological and psychiatric aspects)*. Minsk, 255 p. [in Rus.]
13. Kostytsky M. V. (1990) *Vvedenie v juridichescuyu psichologiu: metodologicheskie i teoreticheskie problem (Introduction to legal psychology: methodological and theoretical problems)*. Kyiv: Visshaya shkola, 259 p. [in Rus.]
14. Cohen A. (1972) *Otclonjausehesia povedenie I control nad nim (Deviant behavior and control over it) / Amerikanskaya sotsiologiya. Persoetivy, problemy, metody (American Sociology: Perspectives, Problems, and Methods)*. Moskva, 123–126 [in Rus.]
15. Kryg G. (2001) *Psychologia razvitiya (Developmental Psychology)*. St. Petersburg: Peter, 992 p. [in Rus.]
16. Kudryavtsev V. N. (1982) *Pravovoe povedenie: norma i patologiya (Legal behavior: norm and pathology)*. Moskva: Nauka, 287 p. [in Rus.]
17. Kudryavtsev V. N., Nersesyants V. S., Kudryavtsev Yu. V. (1984) *Socialnie otclonenija. Vvedenie v obschuju teoriju (Social deviations. Introduction to the general theory)*. Moskva: Juridical literature, 320 p. [in Rus.]
18. Merton R. K. (1992) *Socialnaja Theoria i Socialnaja Structura (Social theory and social structure)*. *Socis*. 18–121 [in Ukr.]
19. Petrovsky A. V. (2007) *Psychologia i chas (Psychology and time)*. St. Petersburg: Peter, 448 p. [in Rus.]
20. Freud Z. (1993) *Psychologia «Ya» i zaschitnie mechanism (Psychology «I» and protective mechanisms)*. Moskva: Nauka, 187 p. [in Rus.]